

Aybəniz Hüseynova ¹⁰⁴
ƏHMƏD CAVAD YARADICILIĞINDA TÜRKÜLÜK

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan tarixinə qızıl hərfilə yazılan Azərbaycan Demokratik Respublikasının qurulması ədəbi mühitə də təsirsiz ötürmədir. Bu dövrdə tanınmış qələm sahibləri olan Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Cəlil Məmmədquluzadə, Abdulla Şaiq ilə yanaşı, Cəfər Cabbarlı, Əhməd Cavad, Ümmügülüm Sadıqzadə kimi gənc qələm sahiblərinin də maraqlı əsərləri meydana gəlirdi. Bu əsərlərdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi, milli azadlığın qorunub saxlanması, ölkəmizə xilaskarlıq missiyası ilə gəlmiş türk ordusunun zəfərləri, Azərbaycan əsgərlərinin rəşadəti, xalqın vətənpərvərlik hissləri, üçrəngli milli bayraq, kökə qayıdış hərarətlə tərənnüm olunurdu.

Milli ədəbiyyatımızda "istiqlal şairi" kimi imzasını atan Əhməd Cavad da məhz Azərbaycan Demokratik Respublikasının yetişdirdiyi şairlərdəndir. Həmin dövrdə xalqın təfəkkürünün formalaşdırılmasında, xalqın azadlıq hisslərinin oyadılmasında, onları müstəqilliyə səsləməsində Əhməd Cavad poeziyası böyük rol oynayır. Himmimizin sözlərinin də Əhməd Cavada məxsus olması öncəki fikirlərin bariz nümunəsidir.

"Əhməd Cavad həyatının 29 ilini müəllimlik kimi müqəddəs peşəyə bağlamışdır. İbtidai sinif müəllimliyindən ali məktəbin kafedra müdirliyinə qədər mürəkkəb bir inkişaf yolu keçmişdir" (2, s. 8). Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə "Azərbaycan dilinin sərfi və nəhvi" adlı ilk dərsliyin müəllifi, rus dili üzrə professor rütbəsi alan ilk azərbaycanlı alim olaraq səkkiz-on dildə sərbəst oxuyub danışmağı, yazmağı bacarırdı.

Göründüyü kimi, Əhməd Cavad öz dövründə təkcə şair kimi deyil, publisist, tərjüməçi, jurnalist, xeyriyyəçi, cəbhəçi-döyüşçü, politoloq, Azərbaycan Demokratik Cumhuriyyətinin baş ideoloqlarından biri kimi tanınırdı. Lakin bu adları birləşdirən ən ümdə cəhət şairin vətənpərvərlik və türkcülük ideyalarıdır.

Əhməd Cavad ilk şeirlərini təhsil aldığı illərdə yazsa da, 1913-cü ildə çap edilmişdir. Şairin ilk şeirlər kitabı 1916-cı ildə "Qoşma" adı ilə işıq üzünə çıxmışdır. 3 il sonra isə şairin "Dalğa" adlı kitabı nəşr olunmuşdur. Onun məşhur "İstiqlal uğrunda şeirlər" kitabı isə 1928-ci ildə İstanbulda nəşr edilmişdir.

Əhməd Cavad öz kökünü, əslini tanıyan şəxsiyyət idi. Məhz onun şəxsiyyəti, mənəviyyəti şeirlərinə də hopmuşdur. Ona görə də türkcülük Əhməd Cavad yaradıcılığında başlıca yer tutur. Əsrin əvvəllərində Türkiyənin düşdüyü ağır vəziyyət bir türk övladı kimi Əhməd Cavadı narahat etməyə bilməzdi. O, klassik ədib, şair və pedaqoq Abdulla Şaiqlə birlikdə könüllü əsgər kimi İstanbulda qurulan "Qafqaz könüllü hissəsi" sıralarına qatılır. Trakiya cəbhəsində Türkiyənin müstəqilliyi uğrunda türk qardaşları ilə çiyin-çiyinə vuruşur.

Bakıda yerləşən "Azərbaycan xeyriyyə cəmiyyəti" Türkiyənin şərqi vilayətlərindəki əhaliyə yardım etməkdə idi. Bu işdə Əhməd Cavad da yaxından iştirak edir, rusların törətdiyi maneələrə baxmayaraq, Bakı ilə Qars arasında gedib-gəlir, yardım işlərində yorulmadan çalışırdı. Qardaş xalqın bu bədbəxt günündə Qarsda qarşılaşdığı ürək parçalayan mənzərəni Əhməd Cavad bədii şəkildə "Nə gördümsə" şeirində dilə gətirir:

Armağanım yaslı nəğmə,
Bir quş oldum, çıxdım yola.
Getdim gördüm dost elində
Nə bir səs var, nə bir layla.
Şair Türkiyəni "dost eli" adlandıraraq faciəsini belə təsvir edir:
Sordum qərib minarədən:
"Axşam olmuş, əzan hanı?
Bayquş qonmuş minbərlərə,
Deyən hanı, duyan hanı?"
Abdulla Şaiq Şərqi bədbəxtçiliyin simvolu kimi bilinən bayquş ilə müharibənin nəticələrini rəmzləndirir.
Vicdan mənə əmr edir ki:
"Belə gündə bayram etmə".
Quran mənə yol göstərir:
"Yoxsulları məyus etmə".

Son bənddə Əhməd Cavad Novruz bayramına işarə edərək xalqımız üçün əziz bayramı bu zamanda keçirməyi özünə ar bilir, qan qardaşlarının yasını saxlayır. Hər zaman Türkiyənin və türklərin başına gələn faciələri, dərdlərini özünə ələn bilən şairin ürək yanğını "Qara dəniz" şeirində də duya bilərik:

Çırpınırdı Qara dəniz
Baxıb Türkün bayrağına!
"Ah" deyərdim, heç ölməzdim,
Düşə bilsəm, ayağına (3, s. 124).

Şair türkün bayrağını şərəf rəmzi hesab edir. Şeirin qəhrəmanı türkün bayrağına baxıb qürur keçirir, onun bayrağını vəfa rəmzi kimi qəbul edir. Türkün bayrağının dalğalandığı an fırtınaların da ona baş əydiyini poetik misralarla ifadə edən Əhməd Cavad "Salam Türkün bayrağına" deyərək onu salamlayır.

¹⁰⁴ Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, UNEC, Azərbaycan dili kafedrası

Şairin "Ey əsgər", "Şəhidlərə", "Türkün bayrağına", "Dərdim" kimi şeirlərində də türkçülük tərənnüm olunur. "Yürü, yürü günün üzünə" şeirində şair ayrı düşmüş türkçülüyə həsrət duyğusunu ifadə edir. Bayrağındakı ayparanı göydəki aya bənzədir, bayrağı poetik dillə ucalara yüksəldir. Ayrı düşmüş türklərə durnalarla salam göndərərək "Yetirdimi sənə?" sualını verir:

Yürü, yürü batan günün izinə!

Gülümsəyir doğan Günəş yüzünə" (3, s. 127) - deyərək sabaha ümidlə baxır.

Azərbaycanda - Bakının Yasamal dağındakı səngərlərdə türk əsgərlərlə eyni amal üçün çiyin-çiyinə vuruşan şair "Bismillah" şeirini yazaraq hislərini qələmə alır:

Ey hərbin taleyi, bizə yol ver, yol.

Sən ey coşan dəniz, gəl Türkə ram ol,

Sən ey sağa, sola qılınc vuran qol,

Qollarına qüvvət gələr; Bismillah.

1918-ci ildə qurulmuş AXC kökumətinin Bakıda döyüşən türk əskərləri üçün ucaldığı şəhidlər abidəsinin təməlqoyma mərasimində Əhməd Cavad "Qalx" şeirini səsləndirir:

Qovduqların sənin yabançı xanlar

Qurtardı ölkəmi tökdüyün qanlar.

Bax, nasıl öpməkdə tozlar, dumanlar

Qərib məzarını, mənle bərabər.

Əhməd Cavad Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinə də öz töhfəsini verən şairlərdən idi. Onun Vətən ruhlu, bayraq sevgili şeirlərində də türkçülüyn izlərini görmək mümkün deyil. "Yol ver türkün bayrağına", "Dan ulduzu", "Azərbaycan, Azərbaycan", "Dağlar", "Gəncəm, hey" kimi şeirlər bu dövrdə yazılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində istiqlal şairi mövqeyini qazanmaq məhz ona qismət olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi M.Ə.Rəsulzadə onun haqqında danışarkən "Zamanın ruhlara hökm edən şairi" adlandırmışdır.

Yusuf Akçuranın, Ziya Göybalpın, Əli bəy Hüseynzadənin irəli sürdüyü üç konsepsiyanın təbliği Əhməd Cavadın üçrəngli bayrağına həsr etdiyi şeirlərində poetik şəkildə ifadə olunur. "Azərbaycan bayrağına" şeirində Əhməd Cavad türkçülüyn, islamçılığın və demokratiyanın ifadəsini ustalıqla verir:

Qayı Xan soyundan aldığı rəngi,

Oucamıs Elxanla, müsəlman bəgi.

Elxanın övladı, dinin dirəgi,

Gətirdin könlümə səfa, bayrağım!

Ə.Cavad romantik ədəbiyyatın əvəzsiz qələm sahiblərindəndir. Ə.Cavadın poeziyasının parlaq səhifələrindən olan "Səslı qız" əsərində də türkçülüynü aydın sezmək olar. Poemadakı səhnələri istənilən məkana və zamana aid etmək olar. Burada konkret zaman və məkən yoxdur. Yəni ad çəkilmir. Lakin şeiri oxuduqca insanın gözünün qarşısında Azərbaycan canlanır. Bu məkanda kilsə ilə məscid yanaşı dayanır. Aydın məsələdir ki, tolerantlığın yüksək səviyyədə olduğu bir məkən elə Azərbaycandır.

Saçaqlı xallırla

Bəzəndi bağılı çarşı,

Bayraqlı minarələr

Yüksəldi göyə qarşı,

Kəlisə qülləsində

Çalındı zorba çanlar.

Geniş mənada bütünlükdə XX əsrin 20-ci ilində işğal olunmuş, lakin "yüksələcəyinə" inam ifadə olunmuş Azərbaycandır. Biz bu inamı Rəsulzadənin "Mayıs duyğuları"nda da görə bilərik. Bütün əsərləri ilə Ə.Hüseynzadənin yaratmış olduğu türkçülük ideologiyasına xidmət edən Ə.Cavadın yaradıcılıq konsepsiyasında şəxsi və ictimai həyatında olduğu kimi boyun əymək, məğlub olmaq, ideallarından üz döndərmək kimi bir təslimçilik yoxdur. Əksinə, sona qədər vuruş, sabaha ümid və inam bir leytmotivdir.

Ben bir Turan yolçusuyam, əlimdə bir sönük məşəl,

Aman, şeirim, hümmət eyle, aman,təbim, bir qanad çal!

Turan öylə bir müqəddəs Kəbədir ki, hər bir daşı

Kölgəsində düşər yerə Türkün əgilməyən başı!

1923-cü ildən başlayaraq, türkçülük ideologiyasını yaşadan şair təqiblərə məruz qalır. 1925-ci ildə yazdığı "Göygöl" şeiri isə ona ciddi problemlər yaradır. Şeirdə işlədilən "ulduz", "ay" sözlərini məhz türkçülüynə işarə hesab edərək sorğu-suala çəkirlər:

Bulunmaz dünyada bənzərin bəlkə,

Zəvvarın olmuşdur bir böyük ölkə.

Olaydı könlümdə bir yaşıl kölgə,

Düşəydi sinənə yaralı, Göygöl!

Sənün gözəlliyin gəlməz ki saya,

Qoynunda yer vardır yıldıza, aya.

Sovet dövründə Əhməd Cavad əleyhinə silsilə yazılar, həcvlər yazılmağa başlanılır. "Gənc işçi" qəzetinin 1929-cu il sayında "Sandık ədəbiyyatının "banisi" məqaləsində, "Müsavat dəllali" adlı həcvinə Əhməd Cavad məhz türkçülüynə görə sərt tənqid olunur:

Şeirinə ağış açıb Türkiyə
Əhməd Cavadın,
Bicliyi oldu əyan cümləyə
Əhməd Cavadın,
Yetişib Türkiyəyə yazdığı
bir çox əsəri.

Bu həcvdən də aydın olur ki, Əhməd Cavadın bir çox əsəri Türkiyədə nəşr olunur, türk oxucuların çoxu Əhməd Cavad şeiriyyəti ilə tanışdır.

Yazdığından özünün yaxşıca
vardır xəbəri,
Əyləşib Türkiyədə, dəvət edib
dərbədəri,
Şeirin sonunda isə Əhməd Cavadın taleyi müəyyənləşir:
Yeridir sürgünə, ya türməyə
Əhməd Cavadın (6).

Təhlil etdiyimiz əsərlərdən də aydın görünür ki, Əhməd Cavad yaradıcılığında türkçülük qırmızı xətlə keçir. Şairin hər bir əsərində türkçülük ön sıralardadır və açıq-aşkar şəkildə təbliğ olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Nəbiyev B. Əhməd Cavad. Bakı: Proqres, – 2012, – 130 s.
2. Əhməd Cavad – 130. tərt. ed. A.Məmmədova; ixtisas red. K.Tahirov.– Bakı, 2022. – 44 s.
3. Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, – 2005. – 296 s.
4. Yaqublu N. Zamanın ruhlarına hökm edən şair. 525-ci qəzet. – 2009. – 16 may – s. 20.
5. Zeynalova Tamilla. Əhməd Cavadın həyat və yaradıcılığının tədrisi. <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=8384>
6. <http://yarpaq.az/az/bicliyi-oldu-eyan-lkeye-ehmed-cavadn-arasdirma/>

Açar sözlər: Əhməd Cavad, türkçülük, bayraq, ideologiya, şeir

Ключевые слова: Ахмед Джавад, пантюркизм, флаг, идеология, стихотворение.

Key words: Ahmed Javad, Pan-Turkism, flag, ideology, poem.

Xülasə

XX əsrdə Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişaf etməsində misilsiz xidmətlər göstərmiş Əhməd Cavad xalqını, onun mədəniyyətini, ədəbiyyatını, elmini yüksəklərə qaldıran böyük şəxsiyyətlərdən biridir.

Ə.Cavad yaradıcılığının çoxşaxəliyi, ideya və problematika baxımından, milli vətəndaşlıq duyğularının inkişafı onun ədəbi fikir tarixindəki yerini, mövqeyini özündə daha aydın şəkildə əks etdirir. Şairin ilkin yaradıcılıq dövrünün milli dövlətçilik ideyalarının inkişafı və yaranması dövrünə düşməsi, "istiqlal şairi" kimi tanınması onun poeziyasına marağı daha da artırır. "Yol ver türkün bayrağına", "Dan ulduzu", "Azərbaycan, Azərbaycan", "Dağlar", "Gəncəm, hey" və s. Azərbaycan Demokratik Respublikasının yarandığı dövrdə yazılan şeirlərdəndir. Bu şeirlərdə böyük şücaət, azadlığa səsləyiş hiss olunur. Əhməd Cavadın "Türk ordusuna", "Şəhidlərə", "Azərbaycan bayrağına", "Elin bayrağı" və s. şeirlərində ölkədə müstəqillik uğrunda gedən mübarizələr tərənnüm olunur. "Bismillah", "Qalx", "Gəclər yurdu" kimi şeirlərdə Vətən üçün canından, qanından keçən igid oğullardan, onların əzmindən söz açaraq xalqa vətənpərvərlik hissləri aşılayır. Bu dövrdə şairin şeirlərinin əksəriyyətində "Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz" ideyası əks olunur. Əhməd Cavadın hər bir şeirinin məfkurəsində türkçülük yatır. Məqalədə Əhməd Cavadın şeirləri təhlil olunaraq türkçülük ideologiyası üzə çıxarılır.

ПАНТЮРКИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ АХМЕДА ДЖАВАДА

Резюме

Ахмед Джавад, имеющий неповторимые заслуги в развитии азербайджанской литературы и культуры XX века, является одним из великих деятелей, возвысивших нацию, ее культуру, литературу и науку.

Разнообразие творчества А.Джавада с точки зрения идей и проблем, развитие чувств национальной гражданственности ясно отражают его место и положение в истории литературной мысли. Тот факт, что начальный творческий период поэта пришелся на годы развития и зарождения идей национальной государственности, признание его как «поэта независимости», еще больше повышает интерес к поэзии Джавада.

Стихи «Дорогу тюркскому флагу», «Утренняя звезда», «Азербайджан, Азербайджан», «Горы», «Моя Гянджа» и др – это стихотворения, написанные в годы Азербайджанской Демократической Республики. В этих стихах чувствуется большое мужество и призыв к свободе. В стихах «Турецкой армии», «Шехидам», «Азербайджанскому флагу», «Флаг отечества» и др. воспевается борьба за независимость в стране.

Такие стихотворения, как «Бисмиллях», «Восстань», «Родина молодых», повествующие о храбрых сыновьях, об их решимости отдать свою жизнь за Родину, прививают патриотические чувства народу. В этот период в большинстве стихов поэта отражена мысль «Однажды поднятое знамя никогда не падет!». Пантюркизм

лежит в идеологии, в основе каждого стихотворения поэта. В статье, анализируя стихи Ахмеда Джавада, раскрывается его идеология пантюркизма.

PAN-TURKISM IN THE WORKS OF AHMED JAVAD

Summary

Ahmed Javad, who has exceptional merits in the development of literature and culture of the 20th century, is one of the great figures who called the nation, entrusting its culture, literature and science.

The diversity of A. Javad's work in terms of ideas and problems, the development of feelings of national citizenship clearly reflects his place and position in the history of literary thought. The fact that the initial creative period of the poet came to the years of development and the birth of the ideas of national statehood, began him as a "poet of independence", further increased interest in Javada's poetry.

The poems "The way to the Turkic flag", "Morning Star", "Azerbaijan, Azerbaijan", "Mountains", "My Ganja" and others are poems written during the years of the Azerbaijan Democratic Republic. There is great courage and a call to freedom in these verses. In the poems "Turkish Army", "Martyrs", "Azerbaijani Flag", "Flag of the Fatherland", etc., the struggle for independence in the country is sung.

Such poems as "Bismillah", "Arise", "Motherland of the Young", telling about brave sons, about their determination to give their lives for the Motherland, instill patriotic feelings in the people. During this period, most of the poet's poems reflect the thought "Once a banner raised will never fall!". Pan-Turkism lies in ideology, at the basis of each poem of the poet. In the article, analyzing the poems of Ahmed Javad, his ideology of pan-Turkism is revealed.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova